

چالش‌های حقوقی و ساختاری در مسیر پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌های خصوصی

سیدرضا حسینی بهبهانی

دانشجوی دکترای حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.

hoseinibehbahani@yahoo.com

سهراب صلاحی (نویسنده مسئول)

استادیار، گروه حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران.

Salahi.sohrab@gmail.com

منصور عطاشنه

استادیار، گروه حقوق، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

mansour.atasheneh@scu.ac.ir

قابل انتشار در دوره ۲۵ شماره ۶۵ (بهار ۱۴۰۵) نشریه پژوهش‌های حقوقی

چکیده

افزایش جرائم اقتصادی در شرکت‌های خصوصی، چالش‌های پیچیده‌ای را در سطوح حقوقی و ساختاری پدید آورده است؛ به‌ویژه در شرایطی که خصوصی‌سازی، گسترش بازارهای مالی و تنوع سرمایه‌گذاری روند فزاینده‌ای یافته‌اند. پژوهش حاضر با هدف شناسایی موانع حقوقی و نهادی در مسیر پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌های خصوصی انجام شده و تلاش دارد مدلی جامع برای مقابله با این جرائم ارائه نماید. در این راستا، ضمن تمایز میان جرم شرکتی و جرم اقتصادی، بر این نکته تأکید می‌شود که جرائم اقتصادی عمدتاً با انگیزه کسب منفعت اقتصادی از طریق سوءاستفاده از موقعیت و اطلاعات ویژه ارتکاب می‌یابند.

این تحقیق تدابیر پیشگیرانه را در دو دسته اصلی اجتماعی و وضعی بررسی می‌کند: تدابیر اجتماعی شامل ارتقاء آگاهی ذی‌نفعان، توسعه مسئولیت اجتماعی شرکتی (CSR)، حمایت از سهامداران خرد و افشاگران، و تدابیر وضعی شامل شفاف‌سازی مالی، استقرار نظام حسابرسی مستقل، و اجرای اصول حاکمیت شرکتی است. همچنین، پیشنهاد می‌شود ساختار راهبردی دولایه و فناوری‌های نوین برای تقویت نظارت و کاهش فرصت ارتکاب جرم به‌کار گرفته شود.

بر اساس مدل مثلث جرم (فرصت، انگیزه، توجیه) و مثلث پیشگیری (افزایش ریسک کشف، کاهش منفعت، حذف توجیه)، مدل ترکیبی پیشنهادی این پژوهش چارچوبی نوآورانه برای پیشگیری مؤثر در شرکت‌های دولتی، خصوصی و خصوصی فراهم می‌آورد. این مدل با تأکید بر اصلاحات قانونی، همکاری بین‌نهادی و پاسخگویی نهادی، گامی مؤثر در ایجاد ساختارهای مقاوم در برابر جرائم اقتصادی به‌شمار می‌رود.

کلید واژه: شرکت خصوصی، تدابیر پیشگیرانه، جرائم اقتصادی، مدل پیشگیری، چالش حقوقی.

مقدمه

در گذشته وقوع جرائم اقتصادی بیشتر به سازمان‌ها، دواير دولتی و نهادهای عمومی غیر دولتی محدود بود لیکن در سال‌های اخیر پس از گسترش تجارت و توجه به امر خصوصی‌سازی و خروج شرکت‌ها از دولت، توسعه بازارهای مالی و افزایش گردش و سرمایه‌گذاری سبب شد تا بزه‌کاران دامنه اقدامات مجرمانه را به شرکت‌های خصوصی نیز افزایش دهند.

در این میان می‌بایست بین وقوع جرائم اقتصادی در شرکت‌ها با جرائم شرکتی^۱ تمایز قائل شد. منظور از جرائم شرکتی، اعمال مجرمانه شرکت‌های تجاری است که در بسترهای شغلی و توسط اقدام‌های جمعی مدیران و کارکنان شرکت صورت می‌پذیرد. (صادق‌نژاد نائینی، ۱۳۹۶، ۲۰)^۲ در حالی که مطابق با تعریف ارائه‌شده از سوی پلیس اروپا (یورپول، ۲۰۲۳)^۳، جرم اقتصادی، به اعمال غیرقانونی اطلاق می‌شود که توسط یک فرد یا گروهی از افراد برای کسب مزیت مالی یا حرفه‌ای ارتکاب می‌یابد. انگیزه اصلی در چنین جرایمی تحصیل سود اقتصادی است. برخی از نویسندگان (ابراهیمی و صادق‌نژاد، ۱۳۹۲، ۱۵۲)^۴ معتقدند که تعریف جرم اقتصادی باید مشتمل بر معیارهای عینی (مثل نتایج و پیامدهای ناشی از رفتار مجرمانه) و ذهنی (از قبیل موقعیت و جایگاه مرتکب جرم) به صورت توأمان باشد؛ در این راستا، جرم اقتصادی عبارت است از فعالیت مجرمانه عمدی که مرتکب به واسطه جایگاه خاص و با بهره‌گیری از دانش و اطلاعات خود و نیز وسایل و شیوه‌های ویژه با هدف کسب هرگونه منفعت یا امتیاز مستقیم برای خود یا دیگری مرتکب جرم می‌شد و آن فعل نیز نتایج شدیدی را به دنبال دارد. منظور از نتایج شدید آن است که آثار جرم، تمامی مردم یک منطقه، کشور یا سراسر جهان را دربرمی‌گیرد.

بررسی انجام شده در سایر تحقیقات نشان می‌دهد که در مسیر پیشگیری از وقوع جرائم اقتصادی در شرکت‌ها تنها توجه بر نوع خاصی از تدابیر پیشگیرانه کفایت نمی‌کند؛ چرا که جرائم یادشده از اوصاف پیچیدگی و پویایی برخوردار هستند و تناسب‌سازی و تنوع‌سازی برنامه‌های پیشگیرانه در قبال آن ضروری جلوه می‌نماید.

با این احتساب، برای پیشگیری از جرائمی که در شرکت‌ها رخ می‌دهد (به ویژه جرائم اقتصادی) تأکید بر استفاده از مدل پیشگیرانه ترکیبی خواهد بود که طیف متنوعی از انواع تدابیر پیشگیرانه اجتماعی و وضعی در کانون توجه قرار می‌دهد.

در این مسیر چالش‌های ساختاری و حقوقی گریبان‌گیر شرکت‌ها بوده که این پژوهش در تلاش است تا ضمن تشریح مبانی نظری چالش‌های پیش‌گفته و ارائه راه‌حل به منظور رفع آنها، برخی از مدل‌های پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی در شرکت‌ها را بیان نماید که نوآوری این تحقیق نسبت به تحقیقات گذشته نیز می‌باشد.

لذا در ادامه ابتدا هریک از تدابیر پیشگیرانه (اجتماعی و وضعی) در حوزه پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌ها به صورت جداگانه و مصداقی مشمول تبیین و بررسی قرار گرفته و سپس مدل پیشنهادی ارائه می‌گردد. امید است که این مقاله مسیر را برای تحقیقات بیشتر در این حوزه هموار نموده و بر پیشگیری از جرم اقتصادی در شرکت‌ها مؤثر واقع شود.

۱. پیشینه تحقیق

در راستای بررسی پیشینه تحقیق حاضر متغیرهایی همچون چالش‌ها، مصادیق تدابیر پیشگیرانه شرکتی، راهکارهای موجود در مسیر پیشگیری از جرم اقتصادی در شرکت در منابع علمی مورد جستجو قرار گرفت.

1. Corporate crimes.

^۲مجید صادق‌نژاد نائینی، «تحلیل جرایم شرکتی در پرتو نظام‌های اقتصادی»، مجله حقوقی دادگستری، ۸۱ (۱۳۹۶): ۲۰.

3. <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/economic-crime> (accessed: March 13, 2023)

^۴شهرام ابراهیمی و مجید صادق‌نژاد نائینی، «تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی»، پژوهش حقوق کیفری، ۲ (۵)، (۱۳۹۲)، ص ۱۵۲.

از آنجا که یکی از مهم‌ترین راهکارها برای کاهش جرائم اقتصادی در شرکت‌های خصوصی، اصل شفافیت مالی است. صادق‌نژاد نایینی (۱۴۰۳)^۵ در مقاله‌ی خود می‌نویسد: «ارتقای این شاخص باعث کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم شده و نظارت و اعتماد عمومی نسبت به حاکمیت را به دنبال داشته و مشارکت همگانی (مردم و دولت) برای مبارزه با فساد را تقویت خواهد کرد. این تأکید بر شفافیت به عنوان ابزاری برای پیشگیری وضعی نیز در تحقیقات داخلی دیده می‌شود؛ برای نمونه نوری (۱۴۰۳)^۶ بیان می‌کند که «تکنولوژی اطلاعاتی با دقت بالا و تبادل سریع داده‌ها باعث می‌شود کسانی که از طریق اینترنتی جرائم اقتصادی مرتکب می‌شوند شناسایی شوند» وفادار و بهرامی (۱۳۹۵)^۷ در پژوهشی با موضوع «چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی و راهکارهای پیشنهادی» عنوان نمود «فرآیند مبارزه با جرائم اقتصادی در گذشته و اکنون از پیشرفتی درخور انتظار برخوردار نبوده و روند امور، نشان از موفقیتی چشمگیر ندارد.» یافته‌های تحقیق نشان داد که وجود خلأهای قانونی، عدم تعاریف دقیق از جرائم اقتصادی، تعدد سازمان‌های مبارزه‌کننده، ضعف تعامل و همکاری سازمان‌های مبارزه‌کننده، عدم طراحی ساختار مناسب، متولی و پاسخگو از چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی هستند. لذا مقابله با این نوع جرائم، رفع چالش‌های موصوف از طریق همکاری‌های بین‌سازمانی، ایجاد ساختارهای مناسب، متولی و پاسخگو و برطرف کردن خلأهای قانونی امکان‌پذیر است. جعفری (۱۳۸۶)^۸ در پژوهش جرم‌شناختی خود، می‌گوید «علاوه بر کنترل حساب و تنظیم دفاتر تجاری و بازرسی آن که الزام قانونی دارد، مدیران شرکت باید به‌صورت اتفاقی یا نظام‌مند تولید، انبار، فروش و... را کنترل نمایند چرا که این کنترل سیستماتیک درون شرکتی به کاهش ریسک سوءاستفاده در سطوح عملیاتی کمک می‌کند. منفرد و میرمحمدصادقی (۱۳۹۹)^۹ در مطالعه‌ای درباره بازار سرمایه ایران، نقد می‌کنند که در سیاست جنایی موجود «فقدان ضابطه مشخص در دسته‌بندی جرائم، نامتناسب بودن ضمانت‌ها و کاستی پاسخ‌های کنشی» وجود دارد. این موضوع حاکی از آن است که ضعف ساختاری در تدوین قوانین و سیاست‌گذاری کیفری، کارآمدی پیشگیری را تضعیف می‌کند. همچنین حسامی قهرمانلو و همکاران (۱۴۰۲)^{۱۰} معتقدند که «از طریق سیاست جنایی نمی‌توان جرائم اقتصادی را در همه سطوح حذف کرد»، و تأکید دارند که باید «تدابیر کیفری و غیرکیفری» به‌طور همزمان اعمال گردد.

از سویی دیگر مطالعات بین‌المللی درباره مسئولیت حقوقی شرکت‌ها نشان داده‌اند که رویکردهای متنوعی وجود دارد؛ از مسئولیت مطلق^{۱۱}، تا سیستم‌هایی که کنترل‌کنندگان ارشد شرکت را مسئول جرم می‌دانند. این تنوع در طراحی قوانین نشان می‌دهد که

۵. مجید صادق‌نژاد نایینی، «نقش شفافیت در پیشگیری از جرائم اقتصادی»، دانشنامه حقوق اقتصادی، ۳۱ (۲۵)، ۵۷-۷۹، (۱۴۰۳).

۶. نوری، مجید. «نقش فناوریانه در پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی و چالش‌های آن با حریم خصوصی اطلاعاتی»، ششمین کنفرانس بین‌المللی و هفتمین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی. (۱۴۰۳).

۷. حسین وفادار و سهراب بهرامی، «چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی و راهکارهای پیشنهادی»، پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، ۱۱، ۴۱ (۱۳۹۵).

۸. محمدحسین جعفری، «پیشگیری از جرایم اقتصادی در شرکت‌های تجاری» فصلنامه حقوق کیفری، دانشگاه علامه طباطبایی، ۳ (۲)، (۱۳۸۶).

۹. محبوبه منفرد و حسین میرمحمدصادقی، «چالش‌های سیاست جنایی تقنینی ایران در برابر جرایم و تخلفات بازار سرمایه». حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۰ (۲)، (۱۳۹۹).

۱۰. مهدی حسامی قهرمانلو، امیررضا داوری، و محمدعباسی، «نقش سیاست جنایی در کاهش جرایم اقتصادی»، کنفرانس ملی راهکارهای نوین در علوم انسانی، حقوق و سیاست. (۱۴۰۰).

نبود چارچوب مشخص برای منتسب ساختن جرم به شرکت، از موانع اساسی پیشگیری است. در کنار آن، فرهنگ مسئولیت‌پذیری و سازوکارهای رعایت انطباق^{۱۲} مورد تأکید است؛ مثلاً کاهش مجازات‌ها در صورت وجود برنامه رعایت، نشان‌دهنده اهمیت ساختارهای داخلی شرکت‌ها برای پیشگیری. Ortega Anderez و همکاران (۲۰۲۱)^{۱۳} در بررسی خود درباره نقش فناوری در پیشگیری جرم، بیان می‌کنند: «تحوالات فناورانه (مانند اینترنت اشیاء و یادگیری ماشینی) می‌توانند فعالیت پیشگیرانه را ارتقاء دهند». همچنین استفاده از تحلیل شبکه‌ای برای پیشگیری از پولشویی توسط Remondi & Colladon (2022)^{۱۴} مورد توجه قرار گرفته است که «معیارهای شبکه‌ای می‌توانند پروفایل ریسک مشتریان را پیش‌بینی کرده و ساختن الگوهای جرم را تسهیل نمایند.»

۲. مبانی نظری

۲-۱. سازوکارهای پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی در شرکت‌ها

به طور کلی تدابیر پیشگیری از وقوع جرم اقتصادی در شرکت‌ها در تدابیر پیشگیرانه اجتماعی و وضعی دسته بندی می‌شود؛ باید توجه داشت که تفاوت میان ساختار و نظام حقوقی حاکم بر نهادهای دولتی و یا عمومی با شرکت‌ها، سبب شده تا برخی از تدابیر پیشگیرانه فوق‌الذکر متمایز از سازمان‌های دولتی و نهادهای عمومی غیردولتی قرار گیرد و از طرفی برخی از تدابیر پیشگیرانه همچون رعایت موازین حقوق بشری، جنبه عمومی تر داشته و محدود به سازمان‌های دولتی یا شرکت‌ها خصوصی نیست. لذا در ادامه مصادیق هریک از تدابیر پیشگیرانه در شرکت‌ها به تفکیک تشریح می‌گردد.

۱-۲-۱) تدابیر پیشگیرانه اجتماعی

۱-۲-۱-۱) ارتقا سطح آگاهی ذینفعان در حوزه اعتبارسنجی و ساختار قانونی شرکت‌ها و حقوق ایشان

افزایش آگاهی در پی آموزش‌های مناسب و روزآمد، یکی از تدابیر زیربنایی در عرصه پیشگیری از بزهکاری اقتصادی را تشکیل می‌دهد؛ با این وجود، تدبیر یادشده نسبت به نوع جرم و محیطی که قرار است در آن نسبت به اعمال سیاست‌های پیشگیرانه اقدام شود، متمایز جلوه می‌کند. آشکار است که نوع سیاست آموزشی و به دنبال آن، ارتقای سطح آگاهی همگانی در حوزه پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌های تجاری با جرائم یادشده در ارگان‌های دولتی تفاوت پیدا می‌کند؛ از این حیث، نیاز است تا نسبت به بهبود سطح آگاهی آحاد جامعه در مورد جرائم در شرکت‌ها و راهکارهای مقابله با آن اقدام مناسبی صورت پذیرد. برای ایجاد یک راهبرد پیشگیرانه اجتماعی موفق در زمینه مقابله با جرائم اقتصادی در شرکت‌های تجاری، شایسته است سیاست‌ها و برنامه‌هایی تدارک دیده شوند تا آحاد جامعه به بیانی ساده و قابل فهم با مفهوم شرکت‌های تجاری، انواع شرکت‌ها و ساختار قانونی آن‌ها آشنا شوند.

با این اوصاف، هریک از مهمترین ابعاد سیاست آموزشی و ارتقای سطح آگاهی همگانی در مسیر مقابله با بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری به صورت زیر تبیین و بررسی می‌شود.

الف) اعتبارسنجی شرکت‌ها

¹² compliance

¹³ Ortega Anderez, M. et al.. "The Impact of Technology on Crime Prevention: Trends and Challenges". Journal of Crime and Technology, Vol. 8(2). (2021)

¹⁴ Colladon, A. F., & Remondi, E.. "Using network analysis to prevent money laundering". (2021) arXiv preprint arXiv:2105.05793.

آشنایی با نحوه اعتبارسنجی شرکت‌ها می‌تواند به نتایج مثبتی در راستای مقابله با سوءاستفاده شرکت‌های تجاری صوری از مردم بینجامد. این مسئله که افراد چگونه می‌توانند از اعتبار یک شرکت تجاری و افراد دارای حق امضا آگاهی کسب کنند می‌تواند نوعی سیاست آموزشی در راستای مقابله با بزهکاری اقتصادی قلمداد شود. در این خصوص، معرفی همگانی پایگاه‌های الکترونیکی سازمان ثبت اسناد و املاک^{۱۵} که از طریق آن‌ها می‌توان چنین اعتبارسنجی‌هایی را انجام داد، تأثیرگذار به حساب می‌آید.

(ب) ساختار قانونی شرکت‌ها

ارتقای سطح آگاهی همگانی در ارتباط با موضوع‌هایی از قبیل این که شرکت‌های سهامی عام با شرکت‌های سهامی خاص از چه تفاوت‌هایی برخوردار هستند و یا این که چه شرکت‌هایی طبق قانون مجاز به فروش سهام خود به مردم هستند، می‌تواند تا حد بسیاری از سوءاستفاده‌ها و جرائم اقتصادی درون شرکت‌ها پیشگیری به عمل آورد.

(پ) حقوق سهامداران و صاحبان سهم‌الشرکه در شرکت‌ها

امروزه، با التفات به گسترش سرمایه‌گذاری در بازار بورس اوراق بهادار، لازم است تا آموزش‌های لازم در مورد نوع شرکت‌ها، تکالیف آن‌ها و حقوق سهامداران آن‌ها صورت پذیرد. تنظیم برنامه‌های آموزشی متناسب می‌تواند در حوزه پیشگیری از جرائم بورسی به عنوان یکی از جرائم اقتصادی مؤثر عمل کند. بدیهی است، زمانی که سهامداران از حقوق خود آگاهی داشته باشند بهتر می‌توانند بر اعمال و اداره شرکت نظارت کنند؛ این نظارت‌ها می‌تواند زمینه پیشگیری از جرائم اقتصادی را به عمل آورد. به علاوه، در صورت بروز فعالیت‌های مشکوک به ارتکاب جرم اقتصادی، امکان گزارش‌دهی و به دنبال آن، مداخله به هنگام مقام‌های ذیصلاح وجود دارد.

به علاوه، افرادی که در شرکت‌های غیر سهامی مبادرت به خرید سهم‌الشرکه می‌کنند لازم است پیشاپیش با اتکا به برنامه‌های آموزشی از حقوق خود مطلع شوند. این مسئله که خرید و فروش سهم‌الشرکه مطابق با قانون چه فرآیندی را باید طی کند. به علاوه، افراد با خرید سهم‌الشرکه از چه حقوقی در اداره شرکت و همچنین نسبت به دیون شرکت برخوردار هستند سوئمند جلوه می‌کند.

۱-۲-۱) مسئولیت‌های اجتماعی شرکت‌ها

از آنجا که بررسی برخی از پرونده‌ها در مراجع قضایی حاکی از این موضوع دارد که بودجه مسئولیت‌های اجتماعی که سالانه توسط مجمع عمومی صاحبان سهام تعیین گردیده و عمدتاً در اختیار اعضای هیأت مدیره و مدیرعامل شرکت‌ها می‌باشد؛ در سایر مقاصد (حفظ جایگاه سیاسی و قدرت و... به جز انجام مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها) و به طور کلی در محل خود هزینه نشده و این بودجه همواره محل مناسبی برای بروز جرائم اقتصادی در بستر شرکت‌ها می‌باشد فلذا شناسایی و افشای مسئولیت اجتماعی آنها^{۱۶} در شمار مهمترین برنامه‌های پیشگیرانه روزآمد و مناسب در حوزه پیشگیری اجتماعی از جرائم اقتصادی ارتكابی در شرکت‌های تجاری قرار دارد. وقوع این امر نه تنها باعث ضرر و زیان به عموم سهامداران می‌شود بلکه اعتماد عمومی نسبت به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها را به شدت خدشه‌دار می‌کند. چرا که آن‌چه در وهله نخست از عنوان مسئولیت شرکت‌ها به ذهن متبادر می‌شود وظیفه حداکثر سودآوری برای سهامداران خود است؛ با این حال، گفتمان حاضر در قرن جاری، شرکت‌ها را به سمت پذیرش مسئولیت اجتماعی سوق داده است؛ از این‌رو، شرکت‌ها نه تنها در مورد سهامداران خود از مسئولیت برخوردار هستند بلکه در مقابل

^{۱۵}. در این زمینه، می‌توان از پایگاه زیر جهت اعتبارسنجی آنلاین شرکت‌های تجاری استفاده نمود:

<https://irsherkat.ssaa.ir/Design/SearchCompanyPublicInfo.aspx>

^{۱۶}. Recognition and disclosure of social responsibility of corporations.

جامعه‌ای که در آن فعالیت تجاری داشته و کسب سود می‌کنند نیز مسئولیت دارند. (پنداشته‌پور، ۱۳۹۹، ۸۷) با این مقدمه، برای تمرکز و بررسی بهتر، هریک از موارد شناسایی و افشای مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها به صورت جداگانه واکاوی و تحلیل می‌شود. الف) شناسایی مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها (CSR)

یکی از تدابیر پیشگیرانه تأثیرگذار در راستای مقابله با بزهکاری اقتصادی، شناسایی و ارتقای سطح مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها (CSR)^{۱۸} است. مسئولیت اجتماعی شرکت نوعی بحث مدیریتی است که در حقوق نیز وارد شده است؛ زیرا جلوه‌ای از ساز و کار پیشگیری محسوب می‌شود. نظام پیشگیری حاصل از مسئولیت اجتماعی شرکت نیز ابزاری خود تنظیمی است که از مهم‌ترین تکنیک‌های غیر کیفری به شمار می‌آید. (علیزاده و غلامی، ۱۳۹۹، ۹۹)^{۱۹} اصطلاح مسئولیت اجتماعی شرکت به فعالیت‌هایی اشاره دارد که شرکت‌ها در آن مداخله می‌کنند و برای پیشبرد اهداف اجتماعی^{۲۰} طراحی شده‌اند و فراتر از منافع اقتصادی مستقیم شرکت‌ها به حساب می‌آیند. (Godfrey & et al, 2021)^{۲۱} مسئولیت اجتماعی شرکت‌های تجاری را می‌توان نماد روشنی از اخلاق تجاری^{۲۲} دانست؛ در این راستا، اخلاق تجاری موجبات قانونمندی و رعایت ضوابط و مقررات را فراهم آورده و باعث عدم ارتکاب تخلف و جرم در حوزه اقتصادی خواهد شد و همین کارکرد، اخلاق تجاری را در حقوق کیفری اقتصادی روشن‌تر و واضح‌تر می‌سازد. (علیزاده و غلامی، ۱۳۹۸، ۳۴)^{۲۳} مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها همانطور که از عنوان آن نیز برمی‌آید، قلمرو موضوعی گسترده‌ای را از التزام به مقررات زیست‌محیطی تا رعایت حقوق اشخاص در فضای رقابتی تجاری را دربرمی‌گیرد؛ از این حیث، مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها چنانچه به صورت مناسبی تنظیم و پیگیری شود می‌تواند از کارکرد پیشگیرانه در مقابل بزهکاری به ویژه بزهکاری اقتصادی در نهادهای تجاری برخوردار باشد؛ چرا که هدف از شناسایی و ارتقای سطح مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، کنشگری سازنده به نفع تمامی جامعه است و نه تنها ایجاد منافع برای یک نهاد تجاری.

به هر روی، چنانچه سیاستگذاران تقنینی با انشای مقررات متناسب و روزآمد مبادرت به شناسایی و تعیین چارچوب مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها کنند، گام بلندی در مسیر پیشگیری از سوءاستفاده‌ها و بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری برداشته می‌شود. این موضوع مهمی است که تاکنون مدنظر کنشگران قانونگذاری کشور قرار نگرفته است؛ با این حال، ضرورت‌های ناشی از ایجاد یک نظام پیشگیرانه مؤثر در قبال جرائم اقتصادی ایجاب می‌کند تا تمهیدات مناسب در این راستا هرچه زودتر اتخاذ و عملیاتی شود.

^{۱۷} محمدرضا پنداشته‌پور، «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های تجاری». نشریه پژوهش‌های حقوقی میان‌رشته‌ای، ۱ (۲)، (۱۳۹۹)، ص ۸۷.

18 . Corporate Social Responsibility (CSR).

^{۱۹} رامین علیزاده و حسین غلامی، «پیشگیری از جرایم بانکی از طریق ارتقای مسئولیت اجتماعی». نشریه پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۸ (۱۵)، (۱۳۹۹)، ص ۹۹.

20 . Social objectives.

²¹ Godfrey, P. C., Bryce, D. J., Jensen, R. J., Dyer, J. H.. "Strategic Management: Concepts and Cases". United Kingdom: Wiley. (2021)

22 . Commercial ethics.

^{۲۳} رامین علیزاده، حسین غلامی و محمدعلی جاهد، «اخلاق تجاری به عنوان پارادایم پیشگیری از جرایم بانکی»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۴ (۲)، (۱۳۹۸)، ص ۳۴

به بیانی روشن‌تر، با گنجاندن پیشگیری از بزهکاری در برنامه‌های مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، نهادهای تجاری نه تنها در ایجاد یک محیط امن و مطمئن برای جوامع خود کمک می‌کنند، بلکه به صورت مستقیم هزینه‌های ناشی از جرم را برای خود کاهش می‌دهند. (Gaborone, 2021, p150)^{۲۴}

ب) الزامی نمودن سیاست افشای اجتماعی شرکت‌ها (CSD)

الزامی نمودن راهبرد افشای اجتماعی شرکت‌ها (CSD)^{۲۵} یکی از گزینه‌های روزآمد و مؤثر در حوزه پیشگیری اجتماعی از بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری به شمار می‌آید. منظور از افشای اجتماعی شرکت‌ها تلاش در مسیر علنی نمودن و انتشار مسائل مرتبط با مسئولیت اجتماعی شرکت‌های تجاری و نحوه هزینه کرد اعتبارات آن است. این موضوع که شرکت‌های تجاری در حوزه مسئولیت اجتماعی شناسایی شده برای خود (توسط قانونگذار) تا چه حد و با چه کیفیت اقدام‌های لازم را انجام داده‌اند باید افشا و برای همگان منتشر شود. مطابق با اصول راهنمای سازمان ملل متحد در حوزه حقوق بشر، نمونه‌هایی از افشای اجتماعی شرکت‌ها در خصوص موضوعات اجباری عبارتند از: اطلاعات راجع به حقوق بازنشستگی برای کارمندان، طرح‌های مربوط به چگونگی تخصیص سهام شرکت به کارکنان، سیاست‌های مربوط به استخدام افراد دارای معلولیت و سرانجام مشاوره با کارفرمایان به صورت داوطلبانه شامل اطلاعات مربوط به امور کارکنان، سلامت و ایمنی، کار اجتماعی، انرژی و محیط زیست هستند. (Weetman, 2019)^{۲۶}

الزامی نمودن شرکت‌های تجاری به افشای برخی از اطلاعات از جمله در موارد رعایت حقوق کارکنان، صورتحساب‌های مالی، الگوهای قراردادی مورد استفاده در هنگام معامله، ابزارهای نظارتی و غیره می‌تواند در حوزه مقابله با بزهکاری اقتصادی مؤثر باشد. به بیانی روشن‌تر، التزام به افشای برخی از اطلاعات نهادهای تجاری نه تنها باعث شکل‌گیری شفافیت بیشتر در اداره امور شرکت‌ها می‌شود بلکه بستر نوعی سازوکار نظارتی را نیز بر فعالیت‌های شرکت‌ها فراهم می‌آورد. همه این عوامل می‌تواند در راستای پیشگیری از جرائم اقتصادی نقش سازنده‌ای ایفا کنند. به علاوه، اتخاذ سیاست اجباری نمودن افشای اجتماعی شرکت‌های تجاری منجر به ارتقای سطح مسئولیت و پاسخگوپذیری بیشتر آن‌ها می‌شود؛ چرا که شرکت‌ها می‌دانند باید در مقابل اقدام‌هایی که در حوزه رعایت مسئولیت اجتماعی خود انجام داده‌اند دقت لازم را صرف کنند؛ در غیر این صورت، با افشای اجباری آن‌ها می‌توانند در معرض قضاوت نهادهای قانونی و رقبای تجاری خود قرار گیرند.

۱-۲-۱-۳) حمایت مالی و شغلی از کارکنان شرکت‌ها

یکی از مهمترین تدابیر پیشگیرانه اجتماعی از جرائم اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری، حمایت مالی و شغلی از کارکنان شرکت‌ها است.

در بسیاری از موارد، کارکنان شرکت‌های تجاری مشمول قوانین کار و تأمین اجتماعی هستند؛ از این رو، دستمزد کارکنان شرکت‌های تجاری در بیشتر موارد، رقم ناچیزی^{۲۷} است که به صورت سالیانه از سوی نهادهای قانونی اعلام می‌شود. با توجه به سرعت روبه رشد نرخ تورم در کشور، این دستمزدها نمی‌تواند جوابگوی تأمین نیازهای نخستین افراد مذکور باشد.

24 Gaborone, M. K.. "Crime Prevention in Botswana: A Corporate Social Responsibility Perspective". Corporate Citizenship: Business and Society in Botswana, (2021) p 150.

25 . Corporate social disclosure (CSD).

26 Weetman, P. "Financial Accounting". United Kingdom: Pearson Education Limited . (2019)

^{۲۷} در این باره آمده است: «یک نماینده کارگران در شورای عالی کار با بیان این که حداقل دستمزد کارگران کمتر از نرخ تورم است، گفت: نظر ما این است که باید ثبات اقتصادی ایجاد شود و دولت به وعده مهار تورم عمل کند ...». به نقل از: افزایش دستمزد کارگران کمتر از نرخ تورم است (۱۴۰۲/۱/۱۲). جامعه خبری تحلیلی الف.

از طرفی، در بسیاری از موارد کارکنان شرکت‌ها به صورت مقطعی و برای یک بازه زمانی محدود به کار گرفته می‌شود؛ بدین ترتیب، افراد یادشده از امنیت شغلی نیز برخوردار نیستند. عدم ثبات شغلی و تضمین جایگاه حرفه‌ای آن‌ها باعث می‌شود که ایشان همواره با نگرانی و تنش ناشی از عدم تمدید قرارداد، اخراج و بیکاری مواجه شوند.

آشکار است که حمایت‌های مالی (مهار تورم و شناسایی حداقل حقوق و دستمزد متناسب با تأمین هزینه‌های یک زندگی معمولی) و شغلی (حمایت از قراردادهای کاری افراد، برقراری پوشش‌های بیمه بیکاری با رقم‌های مناسب و اشتغال‌زایی) نسبت به کارکنان شرکت‌ها می‌تواند به ایجاد احساس مسئولیت بیشتر، تقویت نظارت‌ها و کشف به هنگام جرائم اقتصادی در شرکت‌های تجاری بینجامد. موضوعی که سرمایه‌گذاری و توجه به آن، سرانجام کاهش نرخ ارتکاب بزهکاری اقتصادی را در شرکت‌های تجاری به دنبال خواهد داشت.

۱-۲-۱) اتخاذ رویکرد حمایتی در قبال سهامداران خرد

یکی از تدابیر مطلوب در مسیر مقابله با بزهکاری اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری، اتخاذ رویکرد حمایتی در قبال سهامداران خرد^{۲۸} است. مقصود از سهامداران خرد، آن دسته از سهامدارانی است که با توجه به میزان سهم اختصاص یافته نسبت به کل سهام شرکت، از قدرت تصمیم‌گیری و کنترل شرکت برخوردار نیستند؛ این دسته از سهامداران، اندک سهامی از مجموع سهام شرکت را در مالکیت دارند و در مقابل، سهامداران عمده و مدیریت شرکت نیازمند حمایت هستند. با این مقدمه، هریک از مهمترین مؤلفه‌های حمایت از سهامداران خرد در حوزه پیشگیری از بزهکاری اقتصادی به ترتیب زیر تشریح و بررسی می‌شود.

الف) تأسیس و حمایت از نهادهای جامعوی حامی حقوق سهامداران خرد

گاهی اوقات، مدیران شرکت‌های تجاری به جای این که سود حاصل از عملیات شرکت را بین سرمایه‌گذاران توزیع نمایند، از آن در راستای تأمین منافع خود استفاده می‌کنند. در حقیقت، مدیران به جای مدنظر قراردادن منافع تمام سهامداران از جمله سهامداران خرد و کنترل‌کننده، اقدام‌هایی را عملیاتی می‌کنند که بیشتر تأمین‌کننده منافع سهامداران اکثریت است. (شهاب‌الدین و محمدی، ۱۴۰۱، ۴۷۲) حال آن که برخی از این سوءاستفاده‌ها از ناحیه مدیران شرکت می‌تواند منجر به تحقق بزهکاری اقتصادی شود. نخستین کارکرد این نهادها می‌تواند به بالابردن سطح آگاهی سهامداران از حقوق خود در حوزه سرمایه‌گذاری و نسبت به عملکرد شرکت‌ها شود. علاوه بر آن، نهادهای حامی حقوق سهامداران می‌توانند پناهگاه سهامدارانی باشد که خود را بزه‌دیده جرائم بورسی می‌دانند.

ب) شناسایی ساز و کار اعتراضی روشن برای سهامداران خرد

این مسئله که مدیرعامل و یا هیأت‌مدیره شرکت قادر باشد برخلاف اراده سهامداران خرد، اقدام‌های غیرسازنده و زیان‌آور خود را به آن‌ها تحمیل کنند و هیچ التزامی به پاسخگویی در قبال آن‌ها نیز نداشته باشند به عنوان یک عامل خطر در راستای ارتکاب بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری شناخته می‌شود.

۱-۲-۱) ۵) شناسایی و الزام به رعایت اصول حاکمیت شرکتی

یکی از تدابیری که در راستای پیشگیری از بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری تأثیرگذار جلوه می‌نماید، شناسایی و الزام به رعایت اصول حاکمیت شرکتی^{۳۰} است. منظور از حاکمیت شرکتی یا راهبری شرکتی تعیین کردن ساختاری است که با استفاده از

28 . Minor shareholder.

^{۲۹} علی شهاب‌الدین و سام محمدی، «چارچوب حمایت از سهامداران خرد در حقوق کامن لا و حقوق ایران». ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵ (۴)، (۱۴۰۱)، ص ۴۷۲.

قوانین و مقررات مرتبط، دستیابی به اهداف تعیینی و پیشگیری از بزهکاری اصل شود؛ بنابراین، حاکمیت شرکتی را می‌توان نوعی ابزار نظارتی دانست که در راستای تحقق اهدافی از قبیل پاسخگویی، شفافیت، عدالت و رعایت حقوق ذینفعان تلاش می‌کند. (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۸، ۸۴) ^{۳۱} به بیانی خلاصه‌تر، حاکمیت شرکتی به سازوکارها، روابط و فرآیندهایی اطلاق می‌شود که به موجب آن‌ها، یک شرکت کنترل و هدایت می‌شود. ^{۳۲} (Schramade, 2019) برای عملیاتی شدن حاکمیت شرکتی، مهمترین عامل اصل شفافیت است و شرکت‌ها باید در ارتباط با ذینفعان این اصل را مدنظر قرار دهند و برای اجرایی شدن این اصل تلاش می‌کنند. شفافیت و پاسخگویی به یکدیگر وابسته هستند و دلیل مهم بودن شفافیت این است که امکان پاسخگویی به دولت و ذینفعان را فراهم می‌آورد و از آن‌جا که شفافیت ابزاری جهت تسهیل عملکرد نهادها به شمار می‌آید، شرکت‌ها باید در قبال عملکرد خود پاسخگو باشند؛ از این رو، اهتمام به شفافیت و پاسخگویی ابزاری قوی در راستای رسیدن به حاکمیت شرکتی هستند و شرکت‌ها جهت رسیدن به توسعه پایدار شرکتی لازم است آن را مدنظر قرار دهند. (شرعی و همکاران، ۱۳۹۸، ۳۲۲) ^{۳۳} امروزه مطابق با تحقیقاتی که در مقطع اخیر انجام شده است، تأثیر مثبت رعایت اصول حاکمیت شرکتی بر سلامت مالی مورد تأیید قرار گرفته است؛ در این خصوص، مطابق با پژوهشی که در میان ۲۴ بانک از بانک‌های تجاری کشور صورت پذیرفت مشخص گردید، شاخص‌های حاکمیت شرکتی موجب بهبود در شاخص‌های سلامت مالی می‌شود. (طباطبائی زاده و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۰۹) ^{۳۴} در حقیقت، با عنایت به تمرکز که سیاست حاکمیت شرکتی بر حوزه مسئولیت‌پذیری و پاسخگومودن شرکت‌ها و مدیران آن به دنبال دارد، استخدام آن در بستر نهادهای تجاری می‌تواند در مسیر مقابله با بزهکاری اقتصادی نقش مؤثری بازی کند؛ بدین ترتیب زمانی که سیاست‌های شرکت‌های تجاری به گونه‌ای تنظیم شود که به جای منافع فردی مدیران (و گاه ناسازگار با جامعه) منافع تمامی جامعه در نظر گرفته شود، این موضوع می‌تواند جلوگیری از تحقق سوءاستفاده‌ها و ارتکاب جرائم اقتصادی را نیز به دنبال آورد؛ چرا که مسئولیت‌پذیری بیشتر، نظارت بیشتری را می‌طلبد و پایش مستمر نیز خود نوعی الگوی پیشگیرانه به شمار می‌آید. پرونده‌های متعددی وجود دارد که نبود تدابیر پیشگیرانه‌ای مثل الزام به رعایت اصول حاکمیت شرکتی یکی از عوامل شکل‌گیری یا تسهیل وقوع جرم اقتصادی در آن‌ها بوده است. لذا در راستای ایجاد یک نظام حاکمیت شرکتی روزآمد و سنجیده لازم است تا با پرهیز از انشای دستورالعمل‌های پراکنده توسط مراجع غیر تقنینی، قانونگذار با تبیین و شناسایی راهبردهای مرتبط به احصای دقیق مسئولیت شرکت‌ها و مدیران آن‌ها در پیاده‌سازی اصول حاکمیت شرکتی مبادرت نماید. همگام با آن، پیش‌بینی ضمانت‌اجراهای متناسب در قبال نقض اصول حاکمیت شرکتی می‌تواند به اجرا و نهادینه‌سازی هرچه بیشتر آن‌ها در سطح شرکت‌های تجاری کمک کند.

۱-۲-۶) سیاست‌های حمایتی و تشویقی از افشاگران و بزه‌دیدگان جرائم اقتصادی در شرکت‌ها شناسایی و عملیاتی نمودن سیاست‌های حمایتی و تشویقی از افشاگران و بزه‌دیدگان جرائم اقتصادی در شرکت در زمره تدابیر پیشگیرانه اجتماعی مؤثر در راستای مقابله با جرائم پیش‌گفته به حساب می‌آید. در حقیقت، اتخاذ رویکرد حمایتی در قبال افشاگران

^{۳۱} رامین علیزاده، حسین غلامی و محمدعلی جاهد، «پیشگیری از جرایم بانکی از طریق اعمال ضوابط حاکمیتی شرکتی». دانشنامه حقوق اقتصادی، ۲۶ (۱۵)، (۱۳۹۸)، ص ۸۴.

^{۳۲} Schramade, W., Schoenmaker, D. "Principles of Sustainable Finance". United Kingdom: Oxford University Press. (2019)

^{۳۳} فاطمه شرعی، امیرمحمد کلابی و سیدحمید خدادادحسینی، «طراحی مدل توسعه پایدار شرکتی: تبیین نقش مسئولیت اجتماعی شرکتی، حاکمیت شرکتی، و خلق ارزش مشترک»، نشریه مدیریت سرمایه اجتماعی، ۶ (۳)، (۱۳۹۸)، ص ۳۲۲.

^{۳۴} حمید طباطبائی زاده فشارکی، محمدابراهیم محمدپورزندی، و مهرزاد مینوئی، «تأثیر حاکمیت شرکتی بر سلامت مالی بانک‌های تجاری ایران». نشریه حسابرسی مدیریت، ۱۱ (۳۸)، (۱۳۹۷)، ص ۱۰۹.

و بزه‌دیدگان باعث می‌شود تا جرم اقتصادی به موقع کشف شود و از تحقق تکرار جرائم یادشده نیز پیشگیری به عمل آید. چنین سازوکاری می‌تواند حتی در حوزه وقوع نخستین جرائم اقتصادی نیز نوعی بازدارندگی پدید آورد. با این مراتب، هریک از ابعاد رویکرد حمایتی و تشویقی در قبال افشاگران و بزه‌دیدگان جرائم اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری به ترتیب زیر تبیین و بررسی می‌شود.

الف) حمایت از افشاگران (سوت‌زنان) جرائم اقتصادی در شرکت‌ها

در نظام حقوقی ایران، قانون حمایت از گزارشگران فساد در ۱۴۰۲/۱۰/۲۶ به تصویب رسید. در ماده ۳ این قانون سازمان بازرسی کل کشور موظف شد تا سامانه گزارشگران فساد را ایجاد نموده تا در بستر آن افشاگران فساد بتوانند به صورت ناشناس گزارش‌های خود را ارائه نمایند. در فصل سوم و چهارم این قانون حمایت‌ها و پاداش‌هایی نیز برای افشاگران فساد در نظر گرفته شد و در ۱۴۰۳/۰۸/۲۹ آیین‌نامه اجرایی آن به تصویب رسید لیکن در عمل چالش‌هایی در اجرای این سامانه وجود دارد که از آن جمله می‌توان گفت که رسیدگی به جرائم اقتصادی رخ داده در شرکت‌های خصوصی از دایره نظارتی سازمان بازرسی کل کشور خارج هستند و این سازمان صرفاً می‌تواند به دستگاه و شرکت‌های مشمول ماده ۲ قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور ورود داشته باشد این امر سبب می‌شود تا لزوم ورود سایر دستگاه‌های نظارتی بیش از پیش احساس شود. ضمن اینکه گزارشی از وضعیت عملکرد این سامانه، اقدامات حمایتی انجام شده و یا پاداش‌های پرداخت شده به سوت‌زنان در دسترس نیست. به هرحو ایجاد مشوق‌های مالی جذاب و به دنبال آن، حمایت از سوت‌زنان می‌تواند تأثیر مثبتی در تقویت احساس مسئولیت اجتماعی کارکنان نهادهای مختلف و به دنبال آن، نظارت بیشتر و سرانجام پیشگیری و کشف به هنگام بزهکاری اقتصادی پدید آورد.

ب) حمایت از بزه‌دیدگان در شرکت‌ها

زمانی که افراد مورد بزه‌دیدگی جرائم اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری قرار می‌گیرند مناسب است از طریق ایجاد ساز و کارهای مبتنی بر حمایت خواه حقوقی و خواه مالی مشمول توجه قرار گیرند. شناسایی و تمهید چنین بسترهای حمایتی می‌تواند به کشف زودهنگام بزهکاری اقتصادی منجر شود. همچنین می‌تواند مانع تحقق تکرار جرائم اقتصادی نیز گردد لیکن در حال حاضر، سیاستگذاری مناسب و مستقلی در حوزه حمایت مالی و حقوقی از بزه‌دیدگان جرائم اقتصادی از جمله در بستر شرکت‌های تجاری مهیا و عملیاتی نشده است. حال آن‌که ایجاد بازدارندگی و مقابله با تکرار جرائم اقتصادی ایجاب می‌کند که راهبرد روشنی در این حوزه پیش‌بینی شود؛ زیرا ماهیت جرائم اقتصادی به خاطر پیامدهای مخربی که بر نظام اقتصادی کشور و تضييع حقوق آحاد جامعه دربردارد از سایر جرائم متمایز است.

۱-۲-۲) تدابیر پیشگیرانه وضعی

یکی از مهمترین انواع تدابیر پیشگیرانه در راستای مقابله با جرائم اقتصادی در شرکت‌های تجاری، پیشگیری وضعی است. به بیانی روشن‌تر، جرائم در شرکت‌ها بیشتر بر پایه فرصت و موقعیت‌های مساعد بزهکاری شکل می‌گیرند؛ (نجفی توانا و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۱۳)^{۳۵} بدین ترتیب، اتخاذ تدابیر پیشگیرانه وضعی از قبیل پایش و نظارت مستمر و روزآمد، برقراری روش‌های حسابرسی دقیق، استفاده از قراردادهای حفظ محرمانگی و بقیه می‌تواند از سهم مؤثری در حوزه پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌های تجاری برخوردار باشد. با این مراتب، اقدام‌ها و تدابیر پیشگیرانه وضعی مؤثر در حوزه مقابله با بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری به ترتیب زیر تبیین و واکاوی می‌شود.

۱-۲-۲-۱) پایش و کنترل سوابق مالی مؤسسان، مدیران و صاحبان امضای شرکت‌ها

^{۳۵} علی نجفی توانا، مجید قورچی بیگی و علی کریمی اسکابنی، «تحلیل کیفی جرایم شرکتی در حوزه بورس و بازار اوراق بهادار»، فصلنامه علمی رهیافت پیشگیری از جرم، ۴ (۴)، (۱۴۰۰)، ص ۱۱۳.

یکی از تدابیر سنجیده در راستای مقابله با جرائم اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری، پایش و کنترل سوابق مالی مؤسسان، مدیران و صاحبان امضای شرکت‌ها است. منظور از پایش و کنترل سوابق مالی مؤسسان، مدیران و صاحبان امضای شرکت‌ها آن است که در قالب یک نظام نظارتی روزآمد و مؤثر افرادی تنها بتوانند در جایگاه هیأت‌مدیره و مدیرعامل شرکت‌های تجاری قرار گیرند که از پیشینه ارتکاب جرائم اقتصادی برخوردار نباشند.

داشتن سابقه ارتکاب بزهکاری اقتصادی و به دنبال آن، قرارگرفتن فرد مرتکب جرم در سمت‌های مدیرعاملی و یا هیأت‌مدیره شرکت تجاری می‌تواند به عنوان عامل خطر در راستای تکرار این جرائم در نظر گرفته شود. در این زمینه، قانونگذار در ماده ۲۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، ارتکاب برخی از جرائم عمدی را مستوجب محرومیت از حقوق اجتماعی به شرح موجود در بند «ر» ماده ۲۶ همان قانون^{۳۶} برای یک بازه زمانی معین نموده است.

بنابراین در صورت ارتکاب جرم اقتصادی دارای مجازات حبس تعزیری تا درجه ۵ و همچنین آن دسته از جرائم اقتصادی که دارای مجازات سلب حیات هستند (افساد فی الارض)، مرتکب وفق ماده ۲۵ قانون مجازات اسلامی از حقوق اجتماعی مذکور در بند «ر» ماده ۲۶ همان قانون یعنی تأسیس (عضو مؤسس)، اداره (مدیرعامل یا اجرایی) و عضویت در هیأت‌مدیره شرکت‌های تجاری برای بازه زمانی معین منع می‌شود. همانطور که مشاهده می‌شود، ارتکاب تمامی جرائم اقتصادی صرفنظر از نوع مجازات، مرتکب را از عهده‌دار شدن سمت‌های مدیرعاملی و هیأت‌مدیره شرکت‌های تجاری منع نمی‌سازد؛ بلکه طبق قواعد عمومی، فقط آن دسته از بزهکاری اقتصادی که برخوردار از مجازات‌های مذکور در ماده ۲۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ هستند، مرتکب را از حقوق اجتماعی یادشده به صورت موقت محروم می‌کند؛ حال آن‌که اوصاف و پیامدهای جرائم اقتصادی ایجاب می‌کند تا سیاستی جدی و متناسب در قبال آن اتخاذ شود.

با این اوصاف، در راستای ایجاد بازدارندگی بیشتر و پیشگیری مؤثرتر از ارتکاب جرائم اقتصادی، می‌توان با استفاده از سازوکارهای قانونی، نظام خاصی را برای محکومان به بزهکاری اقتصادی در نظر گرفت؛ بدین صورت که مرتکب جرم اقتصادی صرفنظر از میزان مجازات، مشمول محرومیت از پذیرش و اشتغال به سمت‌های مدیرعاملی و هیأت‌مدیره شرکت‌های تجاری برای یک بازه زمانی معقول شود. البته اتخاذ چنین سیاستی یعنی ممنوعیت موقت مرتکبان جرم اقتصادی به پذیرش سمت مدیرعاملی و یا هیأت‌مدیره شرکت‌های تجاری صرفنظر از میزان مجازات، در بند «ت» ماده ۶۹ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز ۱۳۹۲^{۳۷} مدنظر قرار گرفته است؛ با این وجود، همانطور که پیشتر نیز متذکر شد انتظار می‌رود که این موضوع (و نه به صورت اختیاری مثل بند قانونی مذکور) در مورد تمامی مصداق‌های بزهکاری اقتصادی در قانون توجه قرار گیرد.

۱-۲-۲) نظارت و بازرسی مؤثر

نظارت و بازرسی مؤثر در حوزه فعالیت‌ها و عملکرد شرکت‌های تجاری در شمار یکی از مهمترین تدابیر پیشگیرانه وضعی در مسیر مقابله با بزهکاری اقتصادی در بستر شرکت‌های یادشده قلمداد می‌شود. برای تقویت نظام پیشگیری از بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری، استفاده از مدل ترکیبی (نظارت درون و برون شرکتی به صورت توأمان) از تأثیر و کارایی بیشتری برخوردار است. اتخاذ چنین رویکردی باعث می‌شود که از وقوع هرگونه سوءاستفاده ناشی از تبانی و یا سهل‌انگاری‌های بازرسان داخلی

^{۳۶} مطابق با بند یادشده: «تأسیس، اداره یا عضویت در هیأت‌مدیره شرکت‌های دولتی، تعاونی و خصوصی یا ثبت نام تجاری یا مؤسسه آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و علمی».

^{۳۷} برحسب ماده قانونی یادشده: «مرجع رسیدگی‌کننده ذی صلاح حسب مورد می‌تواند با توجه به شرایط، نحوه، دفعات ارتکاب جرم و شخصیت مرتکب، علاوه بر مجازات‌های مقرر در این قانون، وی را به عنوان تکمیل مجازات، به یک یا چند مورد مرتبط از محرومیت‌های زیر محکوم نماید: ... بند ت) محرومیت از تأسیس شرکت و یا عضویت در هیأت‌مدیره و مدیرعاملی اشخاص حقوقی از یک تا پنج سال».

شرکت اجتناب صورت پذیرد؛ زیرا هم‌ردیف با ابزارهای نظارتی و بازرسی داخلی شرکت‌های تجاری، سازوکارهای نظارتی بیرونی نیز وجود دارند.

الف) نظارت و بازرسی درون شرکتی

در قانون تجارت راهکار نظارت درونی بر شرکت‌های تجاری از اشکال‌های جدی و کاستی‌های عمیقی برخوردار است؛ چرا که از یک طرف، با وجود پیش‌بینی مقررات نظارتی از درون در حوزه شرکت‌های سهامی، مقررات یادشده نارسا، غیر مؤثر و در مواردی فاقد ضمانت‌اجرای لازم است و از طرف دیگر، در مورد سایر شرکت‌های تجاری، قانون تجارت تقریباً ساکت است و ناگزیر باید معتقد بود که پیش‌بینی ارگان نظارتی برای شرکت‌های غیر سهامی امری اختیاری است. مسئله‌ای که با التفات به اختیاری بودن سازنده ارزیابی نمی‌شود. (قلی زاده، ۱۳۹۰، ۲۶۶) ۳۸

ب) نظارت و بازرسی برون شرکتی

در حال حاضر، سازوکار نظارتی بیرونی بر نحوه فعالیت شرکت‌های تجاری چنان که شایسته است در قانون توجه نگرفته است. در این خصوص، اگرچه شرکت‌های سهامی و تعاونی به ترتیب تابع نظارت ساختارهای تعریف‌شده در قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۰^{۳۹} و قانون بورس اوراق بهادار ۱۳۸۴ هستند اما در مورد بقیه شرکت‌ها، رویکرد مناسبی هنوز اتخاذ نشده است.

بنابراین رویکرد یگانه، منسجم و جامعی در حوزه نظارت بیرونی بر تمامی شرکت‌های تجاری هنوز مدنظر قانونگذار قرار نگرفته است؛ با این وجود، گاه به صورت موردی و پراکنده، در برخی از موضوع‌ها، نظارت برون شرکتی دیده شده است اما پیش‌بینی چنین سازوکار نظارتی ناقص و از منظر اجرایی نیز سازنده ارزیابی نمی‌گردد. در این خصوص گفته شده است، قانونگذار در ماده ۱۵ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان^{۴۰} ۱۳۷۸ به صراحت دستگاه‌های اجرایی را موظف به نظارت و گزارش تخلف‌های شرکت‌ها علیه مصرف‌کنندگان نموده است. این در صورتی است که برخی از مسئولان و کارکنان مرتبط، تمایلی به اعلام جرم و گزارش رفتارهای معارض با حقوق مصرف‌کنندگان ندارند. به گونه‌ای که ترجیح غالب آن‌ها این است موضوع به صورت درون‌نهادی و خارج از دستگاه عدالت کیفری حل شود. (مشکین و همکاران، ۱۴۰۰، ۵۲۸) ۴۱

۱-۲-۲) مدیریت صحیح تعارض منافع

مدیریت صحیح تعارض منافع از ارکان اصلی در حیطه پیشگیری از جرائم اقتصادی به شمار می‌رود و می‌تواند به عنوان یک راهبرد مؤثر در ارتقا سطح سلامت نظام اداری و اقتصادی تلقی شود. در مواردی که منافع شخصی تصمیم‌گیران با منافع عمومی

^{۳۸} احمد قلی‌زاده، «تحلیل مسائل حقوقی نظام بازرسی شرکت‌های سهامی، دولتی و عمومی». پژوهشنامه بازرگانی، ۱۵ (۵۸)، (۱۳۹۰)، ص ۲۶۶.
^{۳۹} به طور نمونه، طبق تبصره ۱ ماده ۳۰ قانون یادشده: «در شرکت‌های تعاونی هر یک از دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی، بانک‌ها، شوراها، شوراهای اسلامی کشوری و سازمان‌های عمومی که در تعاونی مشارکت یا سرمایه‌گذاری کرده‌اند می‌توانند نماینده‌ای برای نظارت و بازرسی در تعاونی و شرکت در جلسات مجمع عمومی و هیئت مدیره به عنوان ناظر داشته باشند».

^{۴۰} طبق ماده قانونی یادشده: «به منظور اجرای مقررات این قانون و سایر قوانین و مقرراتی که موضوع آن‌ها به طور صریح یا ضمنی حمایت از حقوق مصرف‌کننده است، وزارت بازرگانی مکلف است از طریق بازرسان سازمان‌های ذی‌ربط خود فعالیت اشخاص حقیقی و حقوقی موضوع این قانون را نظارت و بازرسی نموده و در صورت مشاهده تخلف مراتب را به سازمان تعزیرات حکومتی جهت رسیدگی گزارش نماید».

^{۴۱} سارا مشکین، جلیل امید و روح‌الدین کردعیلوند، «کشف جرائم شرکت‌های تجاری در عرصه تولید و عرضه کالا و خدمات علیه مصرف‌کننده: چالش‌ها و راهکارها». نشریه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۱ (۲)، (۱۴۰۰)، ص ۵۲۸.

یا سازمانی در تعارض قرار می‌گیرد، زمینه بروز فساد، رانت‌خواری، سوءاستفاده از موقعیت شغلی و دیگر اشکال جرائم اقتصادی به صورت قابل ملاحظه‌ای افزایش می‌یابد.^{۴۲}

تعارض منافع در شرکت‌های تجاری زمانی اتفاق می‌افتد که میان منافع فردی با منافع گروهی و شرکتی ناسازگاری وجود دارد؛ بدین صورت که تجیح منافع فردی به تولید خسارت در حوزه منافع شرکتی منجر خواهد شد؛ از این حیث، یکی از راهکارهای مناسب برای مقابله با جرائم در شرکت‌ها جلوگیری از تحقق تعارض منافع در قلمرو مدیران اجرایی شرکت و یا همان هیأت‌مدیره آن است. با این مراتب، برخی از مهمترین اشکال جلوگیری از تعارض منافع در شرکت‌های تجاری به ترتیب زیر تبیین و بررسی می‌شود:

الف) ممنوع‌انگاری مطلق رقابت مدیران با فعالیت‌های مرتبط با موضوع شرکت در ماده ۱۳۳ لایحه اصلاح قانون تجارت ۱۳۴۷ سیاست مقابله با رقابت مدیران با فعالیت‌های مرتبط با موضوع شرکت تشریح گردید لیکن ماده یادشده تنها به ممنوعیت رقابت مدیران شرکت‌های سهامی در خصوص فعالیت‌های موضوع شرکت اختصاص پیدا می‌کند. به علاوه، ممنوعیت رقابت تنها در صورتی محقق می‌شود که از اعمال مدیران شرکت سهامی ضرری متوجه شرکت شود در غیر این صورت، ممنوعیتی مترتب بر فعالیت‌های مدیران شرکت نیست؛ این در حالی است که اتخاذ راهبرد پیشگیرانه مؤثر و بازدارنده ایجاب می‌کند که صرفنظر از تحقق زیان، رقابت مدیران شرکت با فعالیت‌های موضوع شرکت ممنوع‌انگاری و برخوردار از ضمانت‌اجرای متناسب با آن شود.

ب) مقابله با سوءاستفاده و تصاحب فرصت‌های اقتصادی شرکت‌ها گاهی اوقات، مدیران به واسطه جایگاه حرفه‌ای و در راستای انجام تکالیف خود در شرکت‌های تجاری با فرصت‌های اقتصادی مساعدی مواجه می‌شوند که می‌توانند به جای شرکت، کسب منفعت کنند؛ بدین صورت که به جای شرکت، خود وارد فرآیند انعقاد معاملات و قراردادهای مذکور شده و به جای انتفاع شرکت از فرصت اقتصادی به دست آمده، شخصاً از آن بهره‌مند شود. این درحالی است که مقابله با سوءاستفاده و تصاحب فرصت‌های اقتصادی شرکت‌ها هنوز به طور خاص مدنظر سیاستگذاران پیشگیری از بزهکاری شرکتی در ایران قرار نگرفته است. این در صورتی است که عدم ممنوعیت و پیشگیری از وقوع چنین بستری می‌تواند به ارتکاب بزهکاری یادشده بینجامد.

پ) قانونمندی‌سازی در حیطه عزل مدیران (دارای تعارض منافع) در ایران در حال حاضر، به استثنای یک‌سری بخشنامه‌های دولتی،^{۴۳} مقررات روشنی در حوزه مقابله با تعارض منافع در بین شرکت‌ها تجاری وضع نشده است؛ از این حیث، امید است تدوین‌کنندگان لایحه نحوه مدیریت تعارض منافع در انجام وظایف قانونی و ارائه خدمات عمومی^{۴۴} با درک اهمیت بالای وجود تعارض منافع در میان مدیران شرکت تجاری و تأثیر آن بر شیوع جرائم در شرکت اهتمام لازم را نشان داده و همگام با ایجاد شناسایی بسترهای متنوع تعارض منافع، ضمانت‌اجراهای متناسب از جمله عزل خودبه‌خودی مدیران شرکت تجاری همراه با جبران خسارت لازم پیش‌بینی و مقرر شود.

⁴² . To get further information, please refer to: Tunley, M., Button, M., Shepherd, D. et al. Preventing occupational corruption: utilising situational crime prevention techniques and theory to enhance organisational resilience. *Secur J* 31, 21–52 (2018).

<https://doi.org/10.1057/s41284-016-0087-5>

^{۴۳} . در این راستا، بخشنامه تعارض منافع در انتخابات هیئت‌مدیره نظام مهندسی قابل ذکر است. در این باره آمده است: «به گزارش قدس آنلاین، مقام مسئول وزارت راه و شهرسازی با اشاره به اعمال بخشنامه تعارض منافع در انتخابات هیئت‌مدیره نظام مهندسی، گفت: نامزدهای انتخاباتی اگر مشمول تعارض منافع هستند در انتخابات شرکت نکنند، در صورت انتخاب هم از هیئت‌مدیره خارج می‌شوند». به نقل از: حذف از هیئت‌مدیره در صورت داشتن تعارض منافع (۱۴۰۰/۶/۱۴). پایگاه خبری قدس آنلاین.

^{۴۴} . برای مشاهده متن لایحه یادشده به نشانی زیر مراجعه نمایید:

علی‌حال اجرای سیاست مقابله با تعارض منافع به صورت مقتدر، مستلزم حذف هرگونه فرصت مناسب جهت ارتکاب جرم اقتصادی در شرکت‌های تجاری است؛ از این حیث، چنانچه این مسئله در قلمرو مدیران اجرایی شرکت‌های تجاری اعمال شود، بستر مناسب جهت سوءاستفاده‌ها و جرائم اقتصادی را از آن‌ها سلب می‌کند.

۱-۲-۴) تقویت استقلال هیأت‌مدیره و نظارت بر فعالیت مدیران

در شمار تدابیر تأثیرگذار در مسیر پیشگیری وضعی از بزهکاری اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری، شناسایی و عملیاتی نمودن استقلال هیأت‌مدیره و نظارت بر فعالیت مدیران است. به منظور تمرکز بیشتر، هریک از ابعاد مقوله استقلال هیأت‌مدیره و نظارت بر فعالیت مدیران به صورت جداگانه از قرار زیر تبیین و بررسی می‌شود.

الف) تقویت استقلال هیأت‌مدیره از طریق افزایش مدیران غیرمؤلف:

در یک نمای کلی، استقلال هیأت‌مدیره و عدم وابستگی ایشان به شرکت مشمول مدیریت، گامی سنجیده در راستای مقابله با بزهکاری اقتصادی به حساب می‌آید؛ زیرا چنین سازوکاری باعث می‌شود تا از تعارض منافع میان منافع فردی و منافع گروهی (مربوط به تمام سهامداران شرکت) اجتناب صورت پذیرد. هرچه این اصطکاک منافع کمتر باشد و مدیران از وابستگی کمتری به نهاد تجاری برخوردار باشند زمینه بهتری برای جلوگیری از بزهکاری به وجود می‌آید. چرا که مطابق با دیدگاه تئوری نمایندگان، مدیران غیر مؤلف وظیفه نظارت بر سایر اعضای هیأت‌مدیره را به عهده دارند و حقوق آن‌ها نیز بر اساس ساعات حضور در جلسات هیأت‌مدیره پرداخت خواهد شد. (دهقانی و کسبانی، ۱۳۹۸، ۲۱۳) ^{۴۵}

ب) شناسایی و اجرای سازوکار نظارت دولایه

سازوکار نظارت دولایه بر این ایده استوار است که در کنار هیأت‌مدیره اجرایی، هیأت‌مدیره نظارتی شناسایی و به‌کارگرفته شود؛ بدین ترتیب که تمامی اعضای هیأت‌مدیره نظارتی از مدیران غیر اجرایی تشکیل می‌شود که ممکن است نماینده کارکنان، دولت و یا سرمایه‌گذاران نهادی باشد منتها در مقابل، هیأت‌مدیره اجرایی قرار دارد که به طور معمول، شامل مدیران اجرایی است که هیچ‌یک از اعضای آن نمی‌توانند در هیأت‌مدیره نظارتی عضویت داشته باشند. این در صورتی است که در نظام حقوقی ایران، طبق مواد ۱۰۷ تا ۱۴۳ لایحه قانونی ۱۳۴۷ که به تشریفات هیأت‌مدیره اختصاص یافته است به هیأت‌مدیره دو لایه اهتمامی صورت نگرفته است؛ بدین ترتیب، به موجب مقررات یادشده، بر وجود یک هیأت‌مدیره، انتخاب هیأت‌مدیره توسط مجمع سهامداران، لزوم انتخاب مدیرعامل از سوی هیأت‌مدیره، نظارت بازرسی یا بازرسان بر هیأت‌مدیره و مسئولیت تمامی اعضای آن در راستای اعمال و اقدامات خود که تمامی آن‌ها نشان از ساختار یک لایه هیأت‌مدیره دارد تأکید پیدا می‌نماید. (عابدینی، ۱۴۰۰، ۴۶۷) ^{۴۶}

۱-۲-۵) شفافیت‌گستری در زمینه صورت‌های مالی و قراردادهای

یکی از زمینه‌های مستعد در حوزه ارتکاب بزهکاری اقتصادی در شرکت‌های تجاری، تعدد ابهام‌ها و شفاف‌نبودن صورت‌های مالی و قراردادهای آن‌ها است. با این مقدمه، هریک از ابعاد شفاف‌سازی به شرح بالا، به صورت جداگانه مشمول بررسی قرار می‌گیرد.

الف) شفاف‌سازی در حوزه گزارش‌ها و صورت‌های مالی شرکت‌ها

صورت‌های مالی شرکت‌های تجاری چنانچه به نحو مناسبی تنظیم می‌شود مانع تحقق بسیاری از جرائم اقتصادی از جمله فرار مالیاتی،^{۴۷} جعل و حتی کلاهبرداری خواهند شد. در بسیاری از موارد، صورت‌های مالی شرکت‌ها علت عمده سرمایه‌گذاری و جذب

^{۴۵} مسعود دهقانی و محمد کسبانی، «بررسی تأثیر ساز و کارهای راهبردی شرکتی بر تلاش حسابرسی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». نشریه دانش حسابرسی، ۱۹ (۷۵)، (۱۳۹۸)، ص ۲۱۳.

^{۴۶} حسین عابدینی، «مطالعه تطبیقی شاخص‌های کلیدی نظام اداره شرکت‌ها در رویکرد شرق آسیا و حقوق ایران». فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۵۱ (۳)، (۱۴۰۰)، ص ۴۶۷.

نقدینگی را تشکیل می‌دهد؛ از این حیث، لازم است تا علاوه بر نظارت در تنظیم دقیق آن‌ها بر شفافیت انتشار مستمر آن‌ها نیز اقدام لازم صورت پذیرد تا سرمایه‌گذاران توسط شرکت‌های تجاری مورد سوءاستفاده و بزه‌دیدگی قرار نگیرند. در حال حاضر، سامانه جامع اطلاع‌رسانی ناشران (کدال)^{۴۸} برخی از اطلاعات شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار از جمله صورت‌های مالی آن‌ها را منتشر و در دسترس همگان قرار می‌دهد. ایجاد شفافیت از طریق انتشار صورت‌های مالی شرکت‌های بورسی از پیامدهای مثبتی در عرصه پیشگیری از جرائم اقتصادی برخوردار است. این مسئله چنانچه نظارت مناسبی را نیز با خود به همراه داشته باشد تا حد بسیاری می‌تواند از وقوع جرائم اقتصادی و تضییع حقوق سهامداران پیشگیری به عمل آورد.

(ب) شفافیت‌زایی در زمینه قراردادهای شرکت‌های بورسی

در حال حاضر، اطلاعات راجع به برخی از قراردادهای شرکت‌های بورسی در سامانه جامع اطلاع‌رسانی ناشران (کدال) منتشر و در دسترس آحاد جامعه قرار می‌گیرد.^{۴۹} این قراردادها با عنوان اطلاعات گروه «الف» و «ب» منتشر می‌شوند. به طور مثال، افشای اطلاعات مربوط به قراردادهای موضوع ماده ۱۲۹ اصلاحیه قانون تجارت ۱۳۴۷^{۵۰} نیز در شماره اطلاعات گروه «ب» قرار دارد که باید در سامانه کدال منتشر و در دسترس تابعان جامعه قرار گیرد لیکن اگرچه شفافیت و انتشار صورت‌های مالی و برخی از قراردادهای شرکت‌های تجاری به ویژه شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار از پیامدهای مثبتی برخوردار است اما تا زمانی که نظارت و پایش دقیق، روزآمد، مستمر و منسجمی نسبت به اعداد و ارقام و صحت‌سنجی این صورت‌ها و قراردادها انجام نشود، امکان سوءاستفاده و ارتکاب بزهکاری شرکتی کماکان وجود دارد.

۱-۲-۲-۶) شناسایی و استقرار نظام حسابرسی مستقل و روزآمد

استفاده از نظام حسابرسی مستقل و روزآمد سهم شایانی در مسیر مقابله با بزهکاری اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری دارد. در این راستا، هریک از ابعاد شناسایی و استقرار نظام حسابرسی مستقل و روزآمد به صورت جداگانه از قرار زیر تبیین و واکاوی می‌شود.

الف) استفاده از حسابرسان مستقل

استقلال حسابرسان به معنای استقلال ایشان از طرفینی است که در نتایج منتشرشده در صورت‌های مالی یک نهاد دارای منافع هستند. استقلال حسابرس تأثیر چشمگیری بر کیفیت حسابداری دارد؛ بدین صورت که اگر حسابرس استقلال خود را از دست بدهد، کیفیت حسابرسی ممکن است دچار صدمه شده و اعتماد عمومی را از بین ببرد. (تکه و لنگری، ۱۳۹۹، ۱۸۸)^{۵۱}

در حال حاضر، مطابق با دستورالعمل موسسات حسابرسی معتمد سازمان بورس و اوراق بهادار ۱۳۸۶، استفاده از حسابرسان مستقل در قالب مؤسسات مذکور در حوزه شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار الزامی در نظر گرفته شده است لیکن شایسته است

^{۴۸}. برای مراجعه به پایگاه مذکور به نشانی زیر مراجعه نمایید:

(آخرین بازدید ۱۴۰۲/۲/۱۰) <https://www.codal.ir>

^{۴۹}. در این راستا، ر.ک. به: قراردادهای بازیکنان و مربیان سرخابی‌ها افشا می‌شود (۱۴۰۱/۶/۹). خبرگزاری بخش اقتصادی و بورس فارس.

^{۵۰}. مطابق با ماده قانونی مذکور: «اعضای هیئت‌مدیره و مدیر عامل شرکت و همچنین مؤسسات و شرکت‌هایی که اعضای هیئت‌مدیره و یا مدیر عامل شرکت شریک یا عضو هیئت‌مدیره یا مدیر عامل آن‌ها باشند نمی‌توانند بدون اجازه هیئت‌مدیره در معاملاتی که با شرکت یا بحساب شرکت می‌شود بطور مستقیم یا غیر مستقیم طرف معامله واقع و یا سهام شوند و در صورت اجازه نیز هیئت‌مدیره مکلف است بازرس شرکت را از معامله‌ای که اجازه آن داده شده بلافاصله مطلع نماید و گزارش آنرا به اولین مجمع عمومی عادی صاحبان سهام بدهد و بازرس نیز مکلف است ضمن گزارش خاصی حاوی جزئیات معامله نظر خود را درباره چنین معامله‌ای به همان مجمع تقدیم کند. عضو هیئت‌مدیره یا مدیر عامل ذینفع در معامله در جلسه هیئت‌مدیره و نیز در مجمع عمومی عادی هنگام اخذ تصمیم نسبت به معامله مذکور حق رأی نخواهد داشت».

^{۵۱} عطا تکه و علیرضا لنگری، «بررسی رابطه بین استقلال شریک حسابرسی و وابستگی تجاری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». نشریه پژوهش‌های جدید در مدیریت و حسابداری، (۴۲)، (۱۳۹۹)، ص ۱۸۸.

سیاست استفاده از بازرسان مستقل برای تمامی انواع شرکت‌ها (و نه تنها شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار) الزامی در نظر گرفته شود. به علاوه، به جای استفاده از دستورالعمل و آیین‌نامه، سنجیده آن است تا قانونگذار با انشای مقررات مناسب در حوزه اقتصادی و مالی، حضور حسابرسان مستقل را در حوزه فعالیت‌های شرکت‌های تجاری اجباری در نظر گیرد.

ب) نظام حسابرسی دقیق و روزآمد

نظام حسابرسی هرچه روزآمدتر باشد، امکان نفوذ و سوءاستفاده از آن کمتر می‌شود؛ بنابراین شایسته است تا در شرکت‌های تجاری، به طور پیوسته نسبت به به‌روزرسانی برنامه‌های حسابرسی اقدام شود. روزآمد بودن و استفاده از ابزارهای دقیق در بستر فناوری‌های نوین از جمله هوش مصنوعی می‌تواند سیاست مناسبی را در حوزه پیشگیری از جرائم اقتصادی در بستر شرکت‌های تجاری به وجود آورد. موضوعی که لازم است با تخصیص و تمهید زیرساخت‌های استفاده از چنین فناوری‌هایی مثل آگاهی‌رسانی و اینترنت پرسرعت، مدنظر سیاستگذاران نظام پیشگیری از بزهکاری اقتصادی قرار گیرد.

پ) ترسیم ضمانت‌اجراهای متناسب

در تعیین میزان جزای نقدی در بزهکاری اقتصادی، لازم است تا با استفاده از معیارهای کمی، تقسیم‌بندی‌هایی انجام داد که میزان جزای نقدی بر اساس این تقسیم‌بندی‌ها به صورت پلکانی افزایش یابد تا در این صورت، تناسب جرم و مجازات نیز رعایت شود. (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۰۱)^{۵۲} به منظور تقویت سطح بازدارندگی ضمانت‌اجراهای کیفی مرتب بر نقض تکالیف حسابرسان توصیه می‌شود تا از سیاست تشدید خاصی به ویژه در حوزه تکرار جرم موضوع ماده بند ۳ ماده ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار ۱۳۸۴ استفاده شود. در حقیقت، با توجه به این که جرم مذکور، یک جرم تعزیری درجه ۷ به حساب می‌آید، تکرار جرم آن مشمول تشدید مجازات به شرح موجود در ماده ۱۳۷ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲^{۵۳} نیست. این در صورتی است که عملکرد حسابرسان از اهمیت بالایی در حوزه سرمایه‌گذاری مردم در شرکت‌های بورسی برخوردار است و می‌تواند منجر به انواع سوءاستفاده‌ها و ارتکاب بزهکاری اقتصادی شود؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود تا با اتخاذ سیاست تشدید، تکرار جرم مذکور مشمول مجازات‌های شدیدتر به ویژه در حوزه کیفر مالی و حتی محرومیت دائمی از اشتغال به حرفه یادشده شود.

۳. مدل پیشنهادی برای پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌ها

با توجه به مباحث قبلی و چالش‌های ساختاری و حقوقی موجود در مسیر پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌ها می‌بایست از یک مدل جامع و همه‌جانبه بهره برد که تدابیر پیشگیرانه اجتماعی و وضعی را به خوبی پوشش دهد. این مدل که ترکیبی از تدابیر پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی است با هدف کاهش فرصت‌ها، انگیزه‌ها و توجیه ارتکاب جرم اقتصادی در شرکت‌ها طراحی می‌شود. مدل بر سه سطح فردی، شرکتی و محیطی تمرکز داشته و از نظریه «مثلث جرم» (فرصت، انگیزه، توجیه) و «مثلث پیشگیری» (افزایش ریسک کشف، کاهش منافع، حذف توجیهات) الهام گرفته شده است. در راستای استقرار یک مدل پیشگیری ابتدا باید ریسک‌های جرم اقتصادی ارزیابی گردد. سپس سامانه‌های ارزیابی اخلاقی و کنترلی پیش بینی شوند. بعد کارکنان و مدیران در قالب برنامه‌های فرهنگی آموزش داده شوند. سپس کانال‌های گزارش‌دهی امن و محرمانه نهادینه‌سازی شده و شاخص‌های عملکرد مستمر پایش و بازنگری گردند و در نهایت نسبت به تخلفات کشف شده پاسخ سریع و تخصصی در نظر گرفته شود. نوآوری این رویکرد نسبت به سایرین در این است که ساختار دو الگوی پیشگیری اجتماعی و وضعی را در یک

^{۵۲} مهدی شعبانی، حسن حاجی‌تبار، و مهدی اسماعیلی، «چالش‌های مقابله با جرایم اقتصادی و راهکارها. فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی»، ۲ (۴)، (۱۳۹۹) ص ۱۰۱.

^{۵۳} وفق ماده مذکور: «هرکس به علت ارتکاب جرم عمدی به موجب حکم قطعی به یکی از مجازات‌های تعزیری از درجه یک تا درجه پنج محکوم شود و از تاریخ قطعیت حکم تا حصول اعاده حیثیت یا شمول مرور زمان اجرای مجازات، مرتکب جرم عمدی تعزیری درجه یک تا شش گردد، حداقل مجازات جرم ارتكابی میانگین بین حداقل و حداکثر مجازات قانونی آن جرم است و دادگاه می‌تواند وی را به بیش از حداکثر مجازات تا یک چهارم آن محکوم کند».

نظام جامع تلفیق نموده و علاوه بر قابلیت پیاده سازی در شرکت‌های دولتی، خصوصی و خصوصی، امکان استفاده از فناوری‌های نوین برای کنترل و نظارت را نیز مهیا می‌کند.

نتیجه گیری

تحقیق حاضر نشان داد که پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌های خصوصی، مستلزم درک عمیق از ابعاد حقوقی، ساختاری و اجرایی این شرکت‌هاست. برخلاف سازمان‌های دولتی، شرکت‌های خصوصی از پیچیدگی‌های خاصی در ساختار مالکیت، نظام راهبری، نظارت درونی و پاسخگویی برخوردارند که اجرای یک سیاست پیشگیرانه یک‌بعدی را ناکارآمد می‌سازد. بنابراین، بهره‌گیری از یک الگوی ترکیبی مبتنی بر تدابیر اجتماعی و وضعی می‌تواند راهبردی جامع برای مواجهه با این پدیده باشد.

در بعد اجتماعی، عواملی چون ارتقای آگاهی عمومی، تقویت مسئولیت‌پذیری شرکتی، شفاف‌سازی روابط کاری، حمایت از سهامداران خرد و افشاگران فساد، نقشی بنیادین در کاهش بسترهای فرهنگی، روانی و اطلاعاتی وقوع جرم ایفا می‌کند. در بُعد وضعی نیز، به‌کارگیری سازوکارهایی همچون پایش مالی مؤسسان، حسابرسی مستقل، شفاف‌سازی گزارش‌های مالی و تقویت نظارت برون‌شرکتی، موجب کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم می‌شود.

یافته‌های مقاله تأکید دارند که وجود خلأهای قانونی، نبود نظارت‌های پیوسته و ناکارآمدی نظام پاسخگویی، از مهم‌ترین موانع ساختاری پیشگیری از جرائم اقتصادی هستند. همچنین، نهادینه‌سازی اصول حاکمیت شرکتی، شفافیت، پاسخگویی و استفاده از فناوری‌های نوین نظیر سامانه‌های گزارش‌دهی، هوش مصنوعی در حسابرسی و ردیابی مالی، می‌تواند اثربخشی تدابیر پیشگیرانه را ارتقاء بخشد.

در نهایت، مدل پیشگیری پیشنهادی این پژوهش، با تلفیق دو رویکرد اجتماعی و وضعی و تمرکز بر سه سطح فردی، شرکتی و نهادی، الگویی واقع‌گرا و عملیاتی برای پیشگیری از جرائم اقتصادی در شرکت‌های خصوصی ارائه می‌دهد که قابلیت تعمیم به سایر نهادهای اقتصادی را نیز دارد.

پیشنهادها

با توجه به یافته‌های این تحقیق، در ادامه پیشنهادهایی به متولیان امر و قانون‌گذاران ارائه شده که امید می‌رود با اجرای آنها ضمن شناسایی و رفع چالش‌های موجود، از بروز جرائم اقتصادی در شرکت‌ها پیشگیری گردد:

- تبیین و شناسایی راهبردهای مرتبط به احصای دقیق مسئولیت شرکت‌ها و مدیران آنها در پیاده‌سازی اصول حاکمیت شرکتی توسط قانون‌گذاران؛ همگام با آن، پیش‌بینی ضمانت‌اجراه‌های متناسب در قبال نقض اصول حاکمیت شرکتی
- الزام به افشای موارد تضاد منافع: تصویب قانون مستقلی که مدیران و اعضای هیئت‌مدیره شرکت‌ها را موظف به ارائه حوزه فعالیت که منافع مالی خود و وابستگان‌شان را متأثر از آن می‌باشد را در سامانه‌ای شفاف ثبت و بروزرسانی کنند.
- ایجاد سازوکارهای مشخص در راستای اجرای اصل تساوی همگان در برابر قانون: شفاف‌سازی ضوابط اعطای امتیازات اقتصادی و حذف هرگونه فرآیندهای تبعیض‌آمیز

- ایجاد یک نهاد مستقل نظارتی برای ارزیابی عملکرد پس از خصوصی‌سازی
- الزام به انتشار سالانه گزارش مسئولیت اجتماعی که شامل عملکرد ضدفساد، محیط زیست و شفافیت مالی شرکت‌ها باشد. همچنین ملزم نمودن تمامی شرکت‌های تجاری (نه فقط شرکت‌های بورسی) به انتشار صورت‌های مالی در سامانه‌های عمومی

- ایجاد سامانه ملی اعتبارسنجی شرکت‌ها برای دسترسی شهروندان، سرمایه‌گذاران و کارکنان

منابع

۱. ابراهیمی، شهرام و صادق نژاد نائینی، مجید. «تحلیل جرم‌شناختی جرایم اقتصادی»، پژوهش حقوق کیفری، ۲ (۵)، (۱۳۹۲)، ص ۱۴۷ تا ۱۷۴.
۲. پنداشته‌پور، محمدرضا. «مسئولیت اجتماعی شرکت‌های تجاری». نشریه پژوهش‌های حقوقی میان‌رشته‌ای، ۱ (۲)، (۱۳۹۹) ص ۸۷.
۳. تکه، عطا و لنگری، علیرضا. «بررسی رابطه بین استقلال شریک حسابرسی و وابستگی تجاری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». نشریه پژوهش‌های جدید در مدیریت و حسابداری، (۴۲)، (۱۳۹۹)، ص ۱۸۸.
۴. جعفری، محمدحسین. «پیشگیری از جرایم اقتصادی در شرکت‌های تجاری»، فصلنامه حقوق کیفری، دانشگاه علامه طباطبایی، ۳ (۲)، (۱۳۸۶).
۵. حسامی قهرمانلو، مهدی؛ داوری، امیررضا؛ و عباسی، محمد. «نقش سیاست جنایی در کاهش جرایم اقتصادی»، کنفرانس ملی راهکارهای نوین در علوم انسانی، حقوق و سیاست. (۱۴۰۰)
۶. دهقانی، مسعود و کسبانی، محمد. «بررسی تأثیر ساز و کارهای راهبری شرکتی بر تلاش حسابرسی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران». نشریه دانش حسابرسی، ۱۹ (۷۵)، (۱۳۹۸)، ص ۲۱۳ و ۲۱۴.
۷. شرعی، فاطمه. کلابی، امیرمحمد و خدادادحسینی، سیدحمید. «طراحی مدل توسعه پایدار شرکتی: تبیین نقش مسئولیت اجتماعی شرکتی، حاکمیت شرکتی، و خلق ارزش مشترک»، نشریه مدیریت سرمایه اجتماعی، ۶ (۳)، (۱۳۹۸)، ص ۳۲۲ و ۳۲۳.
۸. شعبانی، مهدی. حاجی تبار، حسن و اسماعیلی، مهدی. «چالش‌های مقابله با جرایم اقتصادی و راهکارها». فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، ۲ (۴)، (۱۳۹۹)، ص ۱۰۱.
۹. شهاب‌الدین، علی و محمدی، سام. «چارچوب حمایت از سهامداران خرد در حقوق کامن‌لا و حقوق ایران». ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵ (۴)، (۱۴۰۱)، ص ۴۷۲.
۱۰. صادق نژاد نائینی، مجید. «نقش شفافیت در پیشگیری از جرائم اقتصادی»، دانشنامه حقوق اقتصادی، ۳۱ (۲۵)، ۵۷-۷۹، (۱۴۰۳).
۱۱. صادق نژاد نائینی، مجید. «تحلیل جرایم شرکتی در پرتو نظام‌های اقتصادی». مجله حقوقی دادگستری، ۸۱ (۹۹)، (۱۳۹۶)، ص ۲۰.
۱۲. طبائی‌زاده فشارکی، حمید. محمدپورزند، محمدابراهیم و مینوئی، مهرزاد. «تأثیر حاکمیت شرکتی بر سلامت مالی بانک‌های تجاری ایران». نشریه حسابرسی مدیریت، ۱۱ (۳۸)، (۱۳۹۷)، ص ۱۰۹.
۱۳. عابدینی، حسین. «مطالعه تطبیقی شاخص‌های کلیدی نظام اداره شرکت‌ها در رویکرد شرق آسیا و حقوق ایران». فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۵۱ (۳)، (۱۴۰۰)، ص ۴۶۷.
۱۴. علیزاده، رامین و غلامی، حسین. «پیشگیری از جرایم بانکی از طریق ارتقای مسئولیت اجتماعی». نشریه پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۸ (۱۵)، (۱۳۹۹)، ص ۹۹. https://jclc.sdil.ac.ir/article_110519.html
۱۵. علیزاده، رامین. غلامی، حسین و جاهد، محمدعلی. «اخلاق تجاری به عنوان پارادایم پیشگیری از جرائم بانکی». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۴ (۲)، (۱۳۹۸)، ص ۳۴. [20.1001.1.22517634.1398.14.5.6.3](https://doi.org/10.22067/le.v26i16.75354)
۱۶. علیزاده، رامین. غلامی، حسین و جاهد، محمدعلی. «پیشگیری از جرایم بانکی از طریق اعمال ضوابط حاکمیتی شرکتی»، دانشنامه حقوق اقتصادی، ۲۶ (۱۵)، (۱۳۹۸)، ص ۸۴. <https://doi.org/10.22067/le.v26i16.75354>
۱۷. قلی‌زاده، احمد. «تحلیل مسائل حقوقی نظام بازرسی شرکت‌های سهامی، دولتی و عمومی»، پژوهشنامه بازرگانی، ۱۵ (۵۸)، (۱۳۹۰)، ص ۲۶۶ و ۲۶۷. [20.1001.1.17350794.1390.15.58.8.2](https://doi.org/10.17350794.1390.15.58.8.2)

۱۸. مشکین، سارا. امیدی، جلیل و کردعیلونند، روح‌الدین. «کشف جرائم شرکت‌های تجاری در عرصه تولید و عرضه کالا و خدمات علیه مصرف‌کننده؛ چالش‌ها و راهکارها». نشریه مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۱ (۲)، (۱۴۰۰)، ص ۵۲۸ و ۵۲۹.
[10.22059/jqclcs.2022.315906.1643](https://doi.org/10.22059/jqclcs.2022.315906.1643)
۱۹. منفرد، محبوبه و میرمحمدصادقی، حسین. «چالش‌های سیاست جنایی تقنینی ایران در برابر جرایم و تخلفات بازار سرمایه»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۵۰ (۲)، (۱۳۹۹).
[10.22059/jqclcs.2021.81247](https://doi.org/10.22059/jqclcs.2021.81247)
۲۰. نجفی توانا، علی. قورچی بیگی، مجید و کریمی اسکابنی، علی. «تحلیل کیفی جرایم شرکتی در حوزه بورس و بازار اوراق بهادار». فصلنامه علمی رهیافت پیشگیری از جرم، ۴ (۴)، (۱۴۰۰)، ص ۱۱۳ و ۱۱۴.
[10.22034/cpaq.2021.540967.1114](https://doi.org/10.22034/cpaq.2021.540967.1114)
۲۱. نوری، مجید. «نقش فناوریانه در پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی و چالش‌های آن با حریم خصوصی اطلاعاتی»، ششمین کنفرانس بین‌المللی و هفتمین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی. (۱۴۰۳)
<https://civilica.com/doc/2099335>
۲۲. وفادار، حسین، و بهرامی، سهراب. «چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی و راهکارهای پیشنهادی». پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، ۱۱۱ (مسلسل ۴۱)، (۱۳۹۵)، ۱۴۱-۱۶۰.
[20.1001.1.17359367.1395.11.41.7.0](https://doi.org/20.1001.1.17359367.1395.11.41.7.0)
23. Colladon, A. F., & Remondi, E. "Using network analysis to prevent money laundering". (2021), arXiv preprint arXiv:2105.05793.
24. Gaborone, M. K. "Crime Prevention in Botswana: A Corporate Social Responsibility Perspective". Corporate Citizenship: Business and Society in Botswana, (2021), p 150.
25. Godfrey, P. C., Bryce, D. J., Jensen, R. J., Dyer, J. H, "Strategic Management: Concepts and Cases". United Kingdom: Wiley. (2021).
26. <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/economic-crime> (accessed: March 13, 2023)
27. Ortega Anderez, M. et al. "The Impact of Technology on Crime Prevention: Trends and Challenges". Journal of Crime and Technology, Vol. 8(2). (2021).
28. Pieth, M. "Collective Action and Corruption". Basel Institute on Governance. (2011)
29. Schramade, W., Schoenmaker, D. "Principles of Sustainable Finance". United Kingdom: Oxford University Press. (2019).
30. Weetman, P. "Financial Accounting". United Kingdom: Pearson Education Limited. (2019)